

Arnavud İttihad Komitesinin İki Beyannâmesi

Yrd. Doç. Dr. İhsan Burak BİRECİKLİ

Batman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, BATMAN

iburak.birecikli@batman.edu.tr

ÖZET

Arnavutluk, Balkanlarda Osmanlı Devleti idaresi altında bir bölgedir. Osmanlı otoritesinin Balkanlarda zayıflamaya başlaması üzerine bazı Arnavutlar geleceklerini korumak için harekete geçtiler. Büyük devletler Arnavutların çoğunluk olduğu yerlerin bir Arnavutluk Devleti çatısı altında bulunmasına izin vermediler. Arnavutluk, bağımsızlığını Balkan Savaşlarından sonra kazandı. Büyük devletler (İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Rusya) Arnavutların yaşadığı toprakların komşu Balkan devletlerinin işgaline girmesine göz yumdular. Arnavut milliyetçiler ve aydınlar, ayrılıkçı komite, cemiyet ve kulüplerde aktif olarak çalıştılar. Bu çalışma Arnavud İttihad Komitesi'ne ait olduğu iddia edilen iki beyannâmeyi incelemektedir.

Anahtar Sözcükler: Arnavud İttihad Komitesi, Arnavutluk Sorunu, Başkım Komitesi, Arnavut Ayrılıkçı Cemiyetleri.

Two Proclamations of The Committee of Albanian Union

ABSTRACT

Albania was a state under the rule of the Ottoman Empire in Balkans. With the weakening of the Ottomans, some Albanians were looking for a solution to their future. Great Powers didn't respect the sovereignty and the territorial integrity of Albania. Albania has won its independence just after the Balkans Wars. Great Powers (England, France, Germany, Austria-Hungary, Italy and Russia) foresaw the fragmentation of Albania between the neighboring countries. Albanian nationalists and intellectuals were active in the Albanian separatist committees, organizations and clubs. This paper aims to analyze two Proclamations about The Committee of Albanian Union.

Key Words: The Committee of Albanian Union, The Question of Albania, The Committee of Bashkimi, Albanian Separatist Organizations.

1. Giriş

Arnavutlar tarih boyunca kabileler halinde ve farklı din ve mezheplere bağlı olarak yaşamışlardır. Arnavut kabileler arasında tarih boyunca bir siyasi birlik yoktu ve çoğunluğu Müslümanlığı benimsemişti. Bu gibi sebeplerden dolayı Arnavut halkındaki milli bilinçlenme süreci ve bağımsız olma arzusu diğer Balkan halklarından sonra ortaya çıkmıştır.

Arnavutlar, Osmanlı Devleti himayesinde uzun yıllar boyunca sadık bir teb'a olarak yaşamışlardır. Arnavut milliyetçiler daha çok 1908 yılına kadar Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak hareket etmişlerdi. Ancak 1908 senesinde II.Meşrutiyet'in ilanından sonraki süreçte siyasi, idari, eğitim ve kültür vb. alanlardaki talepleri karşılanmayan Arnavut aydınlar ve milliyetçiler Osmanlı himayesinden kısmen ayrılma, muhtar olma yada bağımsız olma gibi farklı düşüncelere sahip oldular. 1912 yılındaki Balkan Harbi sırasında bir grup Arnavut, Avlonyalı İsmail Kemal Bey önderliğinde bağımsızlık ilanında bulundu. I.Balkan Harbi sırasında tarafsızlık politikası izleyen Arnavut milliyetçilerin tutumuna rağmen bazı Arnavut gönüllüler Osmanlı ordusuna destek verdiler. Ancak bazı Arnavut erler de ordudan firar etmişti. Tarafsızlık ilan etmek Arnavutları bekleyen kaderi değiştirmeyecekti. Çünkü Sırbistan, Karadağ, Yunanistan ve Bulgaristan gibi birçok devletin Arnavut toprakları üzerinde emelleri vardı. Arnavutlar aralarında ne bir siyasi birlik kurabildiler ne de Balkan Harbini göğüsleyebilecek bir askeri hazırlık yapabildiler.

II.Meşrutiyet döneminde; Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş, Avusturya hükümeti Bosna-Hersek'i ilhak etmiş, Girit adası Yunanistan'a katılmış, İtalya, Trablusgarp'a asker çıkarmıştı. Makedonya'da, Yemen'de ve Ermenilerin yaşadığı bazı yerlerde karışıklıklar meydana geldi. Balkan savaşları sonucunda Büyük devletlerin müdahalesiyle sınırları tartışmalı olan küçük bir Arnavutluk kuruldu. Ancak Arnavutların yaşadığı birçok şehir ve kasaba komşu Balkan devletlerinin ve daha sonra da Büyük devletlerin işgaline uğradı.

Bu çalışmada Osmanlı yönetimine karşı muhalefet eden ve Arnavut ayrılıkçılığı yolunda hareket ettiği iddia olunan "Arnavud İttihad Komitesi" adlı kuruluşun neşrettiği iki beyannâme üzerinde durulacaktır.

2. Komiteler ve Cemiyetler:

Osmanlı idaresi Balkanlara hâkim olduğu dönemlerde, Balkan uluslarının etnik kimliklerine, ayin ve ibadetlerine müdahale etmiyordu. Farklı din, mezhep ve etnik kökene mensup ahali, eskiden olduğu gibi hayatını sürdürüyordu. Sıkı bir merkezi denetim sitemi, muazzam bir bürokrasi, güçlü bir askeri yapı ve iktisadi sistem kuran ve bunu sürdüren Osmanlı Devleti, Balkan uluslarını barış ve asayiş içinde yönetiyordu.¹ Ancak Balkanlarda Osmanlı idaresi zayıfladığında ortaya çıkan küçük Balkan devletleri daha bağımsızlıklarına kavuştukları sırada bile sorunlarla boğuşuyor, hiçbir Balkan devleti elde ettiği toprak ile yetinmiyordu. Büyük devletlerce yeni sınırlar güya milliyet esası üzerine çizilse bile kimse bundan memnun kalmıyordu.² Çünkü Batılı hükümetlerin tavsiyeleri; bir insanın elleri ve kolları bağlandığı halde koşmasının istenmesine benziyordu.³

19.asırda Balkanlar milliyetçi fikirlerle ve karışıklıklarla çalkalandığında Osmanlı Devleti, farklı millet, kabile ve mezheplere mensup teb'asını yönetmeye çalışıyordu.⁴ Arnavutlar gibi çoğunluğu Müslüman olan teb'a arasında da milliyetçi ve ayrılıkçı hareketlerin yayılmaya başlaması Osmanlı idaresini zor bir durumda bırakıyordu. Osmanlı Devleti'nin gerilemesini ve yıkılmasını önlemek amacıyla ortaya çıktıklarını iddia eden Jön Türkler (İttihadçılar) ise Osmanlılık ve İslamcılık politikası yerine Türkçülük ve merkezîyetçilik politikalarına ağırlık vermeye başlamaları bazı Arnavut grupları rahatsız etmişti.⁵

Balkan ve Makedonya vilayetlerindeki hadiselerin ve vahşetin bazı komite ve çetelerin eseri olduğu unutulmamalıdır. Komitelerin eylemlerinin amacı; ya savaş çıkarmak ya da Büyük devletleri müdahale etmeye teşvik etmektir.⁶ Komite ve Çete ifadeleri genelde aynı anlamda kullanılmıştır. Ancak aralarında bazı farklar vardır. Hem komite hem de çete şiddet eylemleri yapmakla beraber Komite (Komita) daha çok planlayıcı beyin görevine sahip yüksek düzeyde bir karar organıdır. Mesela Balkanlarda faaliyet

¹ Kemal H.Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, çev:Recep Boztemur, İmge Kitapevi, Ankara, 2004, s. 19-24.

² Şefik Ertem, *I.Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Yüzbin Türk Askeri*, Kastaş yayını, İstanbul, 1992, s. 38.

³ Alpay Kabacalı, *Talat Paşa'nın Anıları*, İş Bankası yayını, İstanbul, 2000, s. 18.

⁴ Roderic H. Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi 1774-1923*, çev.Mehmet Morali, Alkım yayını, İstanbul, 2004, s. 11.

⁵ M.Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler*, İletişim yayını, İstanbul, 1985, s. 70-72.

⁶ M.William Sloane, *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, Çev:Sibel Özbudun, Nesnel yayını, İstanbul, 2008, s. 43.

gösteren Makedonya-Edirne İhtilâlcî İç Örgütü (VMRO) bir komitedir ve 1903 yılındaki İlinden isyanını planlamıştır. Çeteler ise daha çok uygulayıcı niteliği ağır basan küçük gruplardır. Çeteler her an harekete hazırdır, terör yöntemine başvuran bir militan kuvvettir. Suikast, bombalama, sabotaj gibi şiddet eylemleri yaparlar.⁷ Çoğu zaman İttihad ve Terakki Cemiyeti bir komite İttihadçılar da komiteci olarak adlandırılmıştı. Balkanlar birçok etnik ve dinsel unsurun çarpıştığı bir isyanlar ve ihtilaller yatağıydı.⁸ Birçok kaynakta cemiyet, kulüp ve komite kelimeleri aynı anlamda kullanılmıştır.

Birçok komite lideri halkı kışkırtarak ayaklanma hazırlanmak istemiştir. Diğer grupların misillemesini sağlayarak yeni çatışmalar peşindeydiler. Sonuçta Büyük devletlerin dikkati çatışma olan bölgelere çekilecekti.⁹ Çetelerin komitelerle irtibatı olsun ya da olmasın hepsi birer; katı'ut-tarik, şaki, fail-i müşterek, terörist, haydut, adi mücrim, eşkiya, fesede, batak olarak adlandırılıyordu.¹⁰ Bunların birçoğu “*ilkâ-yı dehşet tarîki*”ni yani şiddet ve terör yöntemini kullanıyorlardı.¹¹ Ayrıca kendilerinin sebep olduğu olaylardan hemen sonra Osmanlı hükümetini sorumlu tutuyorlardı. Mesela Bulgar İhtilal Komitesi, Makedonya'daki hadiselerden sorumlu olarak Osmanlı hükümetini suçlayıcı bir beyannâmeyi Avrupa konsoloslarına göndermişti.¹² Rumeli'de döktükleri kanların asıl sorumlusu olan bazı komite ve çeteler kendilerini mazlum ve mağdur rolünde dünya kamuoyuna göstermeye çalışmaktan da hiçbir zaman geri durmadılar.¹³ Balkanlarda kurulan birçok cemiyet ve komitelerin savundukları tezler; Osmanlı egemenliğinde bazı yeni haklar elde etmekten çok ayrılıkçı talepler içeriyordu.

3. Arnavud İttihad Komitesi:

1875 yılında Bosna ayaklanmasıyla ortaya çıkan siyasi krizin Arnavutların yaşadığı bölgeleri tehdit etmeye başlamasıyla bazı Arnavut aydınları ve milliyetçileri ulusal idealler etrafında siyasi hedeflere yönelmeye başladılar. Balkanlarda Rusya'nın nüfuz

⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt:I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 509.

⁸ Hale Şıvgın, “İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt:6, Sayı:11, Kış 2012, s. 2.

⁹ Misha Glenny, *Balkanlar 1804-1999*, çev:Mehmet Harmancı, Sabah kitapları, İstanbul, 2001, s. 176.

¹⁰ “Rumeli'de Haydutluk, Bazı Tedâbir Bazı Hakâyık”, *Sabah*, 31 Mayıs 1911, No:7792, s. 1.

¹¹ Nimet Ayşe Bakırcılar, “Makedonya Sorunu Hakkında Bir Risale: Makedonya Mes'esi ve Balkan Harb-i Ahiri”, *History Studies*, Volume:3/1, 2011, s. 28.

¹² BOA. DH.SYS. D:88 G:2-3. 10 Teşrin-i sani 1327.

¹³ Hüseyin Kazım Kadri, *Balkanlardan Hicaz'a İmparatorluğun Tasfiyesi*, Pınar yayınları, İstanbul, 1992, s. 91.

edici politikası ile Bulgar, Sırp ve Karadağlıların Arnavut topraklarını ele geçirme istekleri bazı Arnavut milliyetçilerin harekete geçmelerine sebep olmuştur.¹⁴

İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya, Avusturya-Macaristan ve Almanya'dan müteşekkil büyük güçler adeta Balkanlar'da bir satranç oynuyorlar ve bu oyunun piyonları da Sırp, Bulgar, Yunanlı ve Arnavut halklarıdır.¹⁵ 1908 yılından itibaren Osmanlı yönetimini karışıklık ve isyanlarla uğraştıran Arnavutluk ilgili sorunlar sürekli gündemdeydi.¹⁶ Arnavutluk kadar uluslararası siyasetin kaprislerinden zarar gören bir devlet görülmedi desek yeridir. Arnavutluk'un Hristiyan komşularından oluşan bir Balkan ittifakı oluşturuldu. Birçok Balkan devleti önemli Arnavut nüfusu içeren toprakları ele geçirdiler. Ne büyük devletler ne de Balkan devletleri, bütün Arnavut nüfusun bir araya geleceği bir Arnavutluk oluşturulmasını kabul etmediler.¹⁷ “*Balkan devletleri istila ettikleri Rumeli şehirlerini târumâr ve ihrâk etmekte, halk feci bir surette yollara düşmüş, istenilen silahlar süratle gönderilmezse vilayetler parça parça düşman eline geçecektir. Kuvve-i maneviye kırılırsa ne düşmana mukâvemet ne de ahalide iktidara itimat kalacaktır.*”¹⁸ Arnavutları bekleyen felaketin ta kendisiydi. Arnavut ayrılıkçılar Osmanlı Devleti'nden ayrılmanın kendilerini düşman işgalinden koruyacağına inanmakla büyük bir hata yaptıklarının farkında değillerdi.¹⁹

Batılı devletler Hasta Adam olarak vasıflandırdıkları Osmanlı Devleti üzerinde 1878'li yıllardan sonra sistemli bir politika izlediler. Amaçları Osmanlı topraklarını parçalamak ve yeni devletler kurmaktı. İlk gelişmeler basın, okul ve eğitim sistemiyle milliyetçi ve ayrılıkçı fikirleri yaymak, Osmanlı'nın mali iflasını bile bile, koparılmak istenen bölgede insan hakları ile sosyal ve ekonomik ıslahatlar (reformlar) yapılmasında ısrar ederek Osmanlı yönetimine baskı yapmak. Osmanlı idaresi Büyük devletlerin bu isteklerini gerçekleştiremeyince, Balkanlarda bir anda ortaya çıkan silahlı komitelere (çetelere) yardımcı olmak, bazı bölgelerde muhtariyet istemek ve sonra ilk fırsatta o bölgenin bağımsızlığını sağlamak. Avrupa'nın önce Yunan bağımsızlığında geliştirdiği

¹⁴ Nuray Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997, s. 190.

¹⁵ Bkz. Georges Castellan, *Balkanların Tarihi 14-20.Yüzyıl*, çev.Ayşegül Yaraman, Milliyet yayını, İstanbul, 1993.

¹⁶ Tunaya, *a.g.e.*, Cilt:I, s. 559-560.

¹⁷ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, çev. Editörü M.Ali Kılıçbay, İmge Kitapevi, Ankara, 2006, s. 692.

¹⁸ ATASE. BHK. K:227 A:1-A(69) D:226 F:5-11.

¹⁹ Justin McCarthy, *Osmanlı'ya Veda İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*, çev.Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 280.

bu model, daha sonra Balkan uluslarının bağımsızlıklarını kazanmasında da uygulanmıştır.²⁰

Özellikle II.Meşrutiyet'in ilanından sonra Arnavut vilayetlerinde ve Arnavutların yaşadığı kasabalarda Arnavut kulüpleri ve cemiyetleri kuruldu. Bunların görünüşteki amaçları; Arnavut ulusunun kültürel gelişmesi idi.²¹ 19.asırda Arnavut milliyetçileri ve aydınları artık kültürel ve eğitsel faaliyetlerle yetinmek niyetinde olmadıklarını göstermeye başladılar. Kurdukları gizli ve açık komiteler ve cemiyetler aracılığı ile Arnavutluk için özerklik veya bağımsızlık elde etme çabasına girdiler. Kültürel amaçlı görülen birçok komite faaliyetinin içeriği siyasi nitelikler taşıyordu.²² 1875 yılında Arnavutların yaşadığı yerlerin yeniden şekillenmesi için başlayan süreçte kurulan ilk Arnavut örgütlenmesi Prizren İttihad Cemiyeti'dir.²³ Yanya vilayetinde Arnavutların Osmanlı Devleti aleyhine bazı fesat komiteleri kurdukları, ancak aralarında kuvvetli bir birlik olmadığı iddia edilmiştir.²⁴

Romanya Bükreş'te ortaya çıkan biri Makedonyalı ve diğeri Arnavut iki komite mevcuttur. Bunlar Bulgaristan Sofya'daki komitelerle hemfikir hareket ederlerdi. Osmanlı Devleti'ne karşı terör ve şiddet yolu izleyerek bağımsızlık hedefine ulaşacaklarını düşünüyorlardı.²⁵ 1903 yılında Hüseyin Hilmi Paşa'nın genel müfettişliğinde ve Ömer Rüştü Paşa, Arnavutluk'u yatıştırmakla görevlendirilmişlerdi. Bulgarlar bölgedeki her Arnavutluk karışıklığından yararlanmaya kalkışmışlardı.²⁶ Dönemin Suşehri Kaymakamı Nevzat Bey, Arnavutların bağımsızlığı için çalışan gizli bir komiteden bahsetmiştir.²⁷ 1908 yılından itibaren kulüplere ve diğer izinli kurumlara paralel olarak gizli komiteler kurulmuştu. Arnavutçu örgütlenme yeraltına inmişti.²⁸ İşkodra bölgesindeki (Kuzey Arnavutluk) pek çok kasabada birer Arnavut komitesi

²⁰ Hasan Köni, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat ve Günümüze Etkileri", *Dördüncü Askerî Tarih Semineri*, Genelkurmay Başkanlığı yayını, Ankara, 1989, s. 281.

²¹ Stavro Skendi, *The Albanian National Awakening 1878-1912*, Princeton University Press, New Jersey, 1967, s. 346.

²² Bilgin Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, Buke Yayınları, İstanbul, 2004, s. 203.

²³ Necmettin Alkan, *Ve Selanik Düştü 1912-1913 Balkan Savaşı ve Hezimet*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 112.

²⁴ BOA. Y.PRK.ASK. D:261 G:32.

²⁵ BOA. Y.PRK.UM. D:32 G:66.

²⁶ Fevzi Çakmak, *Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik?*, Haz:Ahmet Tetik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 18.

²⁷ BOA. Y.PRK.ML. D:12 G:15. 1308.S.26. (11 Ekim 1890).

²⁸ Nathalie Clayer, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri*, çev:Ali Berktaş, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 518.

kurularak faaliyete geçmiştir. Arnavut komitesine destek vermeyenler tehdit ediliyor ve cebren komiteye aza kaydediliyordu.²⁹ Bazı Arnavut komitelerinin kültür ve eğitim alanındaki talepler yerine özerklik ya da bağımsızlık düşüncesinde hareket etmeleri sonucunda Osmanlı Devleti ile Arnavutların rabitası (bağı) zayıflamakta ve Osmanlı yönetimi açısından Arnavut bağımsızlığının önü açılıyordu.³⁰

Arnavutları, statükocu, yenilikçi, padişah yanlısı, Arnavut milliyetçisi, Osmanlıcı, İslamcı, Türkçü, Jön Türk, İttihatçı, İtilafçı gibi muhalif gruplar arasında görmek mümkündür. Ancak Arnavut milliyetçileri II.Meşrutiyet'in ilanından sonra aralarındaki siyasi farklılıkları kaldırarak bir birlik oluşturmaya çalıştılar.³¹

Dönemin Rus elçisinin himayesinde Romanya Bükreş'te kurulan bir komitenin Arnavutluk mıntıkasında bir isyan ve ihtilal vücuda getireceği haberi alınmıştı. Daha sonra bazı gazetelere (Standard gibi) haber olmuştu.³² Dönemin Kumanova Kaymakamı Sabri Bey, Arnavut komitelerinin siyasi gelişmeleri yeterince takip etmediklerini ve adeta Rus yanlısı bir politika izlediklerini ifade etmiştir.³³ Drita Arnavut Komitesi reisi Naço'nun Rus elçisiyle münasebet halinde olduğu duyulmuştu.³⁴ Eski Bulgar maliye nazırı Sarafov'un Romanya Bükreş'teki Arnavut ve Bulgar komitelerini Osmanlı yönetimi aleyhine ihtilal ya da isyan çıkartmaya teşvik ettiği haber alınmıştır.³⁵ Arnavut isyancılara destek verenlerin başında Arnavutluk İhtilal Komitesi üyesi İngiliz yazar Mary Edith Durham³⁶ bulunmaktaydı.³⁷ Arnavut gruplara Avusturya'dan silah ithal ediliyordu. İtalya da Arnavutluğa alaka göstermekte Avusturya'dan geri kalmamaya çalışıyordu. İtalyan yönetimi Arnavut Malisorlara silah veriyordu.³⁸ Arnavutluk Fesat Komitesi tarafından yurtdışından (Belçika vb.) silah ve cephane getirtildiği haber

²⁹ *İSAM. Arşivi, HHPE.*, D:7 G:403. (16 Ekim 1907).

³⁰ Mithat Aydın, "Bükreş'te Komitacılık Faaliyetleri (1860-1916)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:XV Sayı:30 Bahar 2015, s. 25.

³¹ Kemalettin Kuzucu, "Layihalar Işığında Bağımsızlık Sürecinde Arnavutluk'un Sosyal ve Siyasal Durumu (1860-1908)", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt:XII Sayı:2, Kış 2012, s. 321.

³² *BOA. YA.HUS.* D:216 G:61. 17.Z.1305.

³³ *İSAM. Arşivi, HHPE.*, D:7 G:349. (13 Eylül 1907).

³⁴ *BOA. YA.HUS.* 217/45, 15 M. 1306.

³⁵ *BOA. A.MTZ.* 65/15, 05.10.1317.

³⁶ *Mary Edith Durham*: (1863-1944). Balkanlar üzerine çok sayıda kitabı olan ve bazı yardım örgütlerinde çalışan bir İngiliz yazardır. Arnavut Malisor asileriyle beraber Arnavutluk'un özerkliği, bağımsızlığı için gayret sarf etmiştir. Bu konuda Batılı hükümetlerden destek istemiştir. Kendisine Arnavut asileri tarafından "Dağlıların Kraliçesi" adı verilmiştir. Bkz. M.Edith Durham, *The Struggle for Scutari*, London, 1914, s.23, 37.

³⁷ *BOA. HR.SYS.* D:150 G:66. 29 Nisan 1328. (12 Mayıs 1912).

³⁸ Süleyman Kani İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918)*, Haz:O.Selim Kocahanoğlu, Temel yayınları, İstanbul, 2004, s. 319.

alınmıştır.³⁹ İtalya, Avusturya, Karadağ ve diğer Balkan devletleri Arnavutları kışkırtıyordu.⁴⁰ Bir başka Arnavut komitesi de DİA'dır.⁴¹ Latin harfleriyle Arnavutça eğitimi savunan Perparim Cemiyeti kurulmuştur.⁴² 1909 yılında Avlonya'da askeri bir depoya saldırılması sonucunda bir Osmanlı zabitanın öldürülmesi ve bir zabitanın yaralanması üzerine Avlonya'daki Arnavut Kulübü'nün bu olaydan sorumlu olduğu kabul edilerek Arnavut kulübü kapatıldı. Birçok kişi hapis ve sürgün cezası aldı. Ferid Paşa⁴³ milliyetçi Arnavutlara karşı alınan sert önlemlerde etkin olmuştur.⁴⁴

Osmanlı Devleti'nin Atina sefirinin yazdığına göre; kuzey ve güney Arnavutluk'ta Arnavut komiteleri karışıklık çıkarmak amacıyla yoğun bir faaliyet içindeydiler.⁴⁵ Arnavutların yaşadığı bölgelerde teşkilatlanmış Arnavut komitelerinin halk üzerindeki etkileri yavaş yavaş artmış ve zamanla bağımsızlık süreci hızlanmıştır.⁴⁶ 1905'ten sonra Osmanlı yönetimine karşı silahlı faaliyete başlayan Arnavut komitesi, İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni kendisi için Balkanlarda bir rakip olarak görmüştü. İttihad ve Terakki ise, bir hükümet partisi olarak Balkanlar'da faaliyet gösteren komitelerle doğrudan pazarlıklar yaptı. Komitelerle görüşmeler neticesinde bu örgütlerin ayrılıkçı bir politika izlemeyi bırakmalarını ve yasal bir kuruluş olarak Osmanlı siyasi hayatında yer almalarını istedi. Arnavut aydınların ve milliyetçilerin Jön Türk hareketine ve II.Meşrutiyet idaresine karşı tavırları karmaşıktı. Hem Arnavut komitelerine üye hem de İttihad ve Terakki'ye üye Arnavutlar bulunmaktaydı.⁴⁷

Yine milliyetçi emellere hizmet eden çok sayıda gizli Arnavut komite üyesinin aynı zamanda İttihad ve Terakki Cemiyeti üyesi olmaları ve hatta İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından meşrutiyet yanlısı propaganda yapmakla görevlendirilmiş olması da

³⁹ BOA. Y.PRK.EŞA. D:36 G:97. 17.B.1318.

⁴⁰ Önder Kocatürk, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası 1911-1914*, Birinci Cilt, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 96.

⁴¹ Bkz. Bilgin Çelik, "Avusturya'nın Arnavutlar Üzerinde Nüfuz Sağlama Çabası: Viyana'da Bir Arnavut Komitesi 'DİA'", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı:3, Bahar 2006, s. 55-89.

⁴² Adrian Brisku, *Bittersweet Europe: Albanian and Georgian Discourses on Europe 1878-2008*, Berghahn Books, USA. 2013, s. 69.

⁴³ *Avlonyalı Ferid Paşa*: (1851-1914). Osmanlı Devleti'nde memurluk, valilik gibi görevlerde bulundu. 1903-1908 yılları arasında sadrazam olarak görev yaptı. Bkz. Abdulhamit Kırmızı, *Avlonyalı Ferid Paşa Bir Ömür Devlet*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014.

⁴⁴ Kırmızı, a.g.e., s. 415.

⁴⁵ BOA. HR.SYS. D:129 G:44. 17.11.1911.

⁴⁶ Suat Zeyrek, "II.Meşrutiyet'te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:33, Yıl:2012/2, s. 305.

⁴⁷ Mehmet Hacısalihoğlu, "Jön Türklerin Balkan Politikası (1908-1913)", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt:13, Sayı:24, 2008, s. 103, 106.

düşündürücüdür.⁴⁸ Ohri kazasındaki Arnavutların İttihad ve Terakki yanlısı ve Arnavut Başkım Komitesi yanlısı olarak ikiye ayrılması üzerine gerginlik çıkınca askeri birlik sevk edilmiştir.⁴⁹ Manastır vilâyetinde İttihad Terakki Cemiyeti ile Arnavut ihtilalci komiteleri arasında bir ilişki olduğu ortaya çıkarılmıştır.⁵⁰ İstanbul'daki Arnavut Başkım komitesi bir dönem İttihad ve Terakki idaresini desteklemiş, Batılı devletlerin elçiliklerine ve diğer Arnavut kuruluşlarına gönderdiği bir telgrafta; 1908 yılında Avusturya yönetimince Bosna-Hersek'in ilhakına ve Bulgarların bağımsızlık ilanına karşı bütün Osmanlı teb'asını birleşmeye ve ortak vatani korumaya davet etmiştir. Ayrıca Görice ve Debre gibi yerlerde protesto gösterileri icra etmişlerdir.⁵¹

4. Beyannâmelerin İçeriği:

Arnavut aydınları ve milliyetçilerinin kurdukları en önemli Arnavut komitelerinden biri de Başkım'dır. (Bashkimi, İttihad, Birlik). Başkım şubeleri Arnavut ulusal hareketinin önemli merkezlerinden biri olmuştur.⁵² Başkım adıyla Arnavutça gazeteler de çıkarılmıştır.⁵³ 21 Eylül 1908 tarihinde Arnavut Başkım Komitesi'nin tüzüğü tamamlanarak İstanbul'da kiralanan büyük bir konakta açılışı yapılmıştır.⁵⁴ Avlonyalı İsmail Kemal Bey, Arnavutların ayrılıkçı bir cemiyeti olan Başkım'da aktif olarak çalışmıştır.⁵⁵ İttihad ve Terakki, iktidarı ele geçirdikten sonra diğer cemiyet ve komitelerle yola devam edemeyeceğini anlamıştır. Hatta kısa bir sürede İttihad ve Terakki'den kopmalar başlamıştır ve muhalefet başlamıştır. Arnavutların muhalefetinin sebebi, ikinci bir istibdada yol açmalarıdır. Yani, İttihad ve Terakki'nin devlet işlerine karışması, idareye tahakküm etmesi, orduyu siyasete karıştırıp bir baskı aracı olarak kullanması, olumsuz tavırlarıyla Müslümanları ve gayri Müslimleri soğutması vb.⁵⁶

⁴⁸ Bkz. Nuray Bozboru, "Arnavut Milliyetçiliğinin Doğuşu, Gelişimi ve Günümüze Etkileri", *Avrasya Dosyası*, Balkanlar Özel, Cilt:14, Sayı:1, 2008, s. 111-158.

⁴⁹ *BOA. DH.MUİ. D:14 G:34. 10.N.1327.*

⁵⁰ Şahin Doğan, "Rus Diplomatik Yazışmalarında II.Meşrutiyet'in İlanı Arifesinde Rumeli ve Hürriyetin İlanı", *Yeni Türkiye*, Sayı:68, 2005, s. 3149.

⁵¹ Banu İşlet Sönmez, *İttihat ve Terakki Dönemi Arnavut Muhalefeti ve Arnavut Ulusal Hareketi*, YKY., İstanbul, 2007, s. 103.

⁵² Çelik, *a.g.e.*, s. 104.

⁵³ *BOA. ZB. D:24 G:95. 10.Ağ.1324; BOA. DH.MKT. D:2637 G:91. 26.N.1326.*

⁵⁴ Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, çev:Ayda Erbal, İletişim Yayınları, 4.baskı, İstanbul, 2006, s. 251.

⁵⁵ Selçuk Akşin Somel, "İsmail Kemal (Vlora) (1844-1919)", *The A to Z of the Ottoman Empire*, Rowman&Littlefield Publishing Group, Inc., USA. 2010, s. 140.

⁵⁶ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitapevi, Ankara, 2006, s. 152.

İttihadçıların Arnavut kulüplerini ve komitelerini denetim altında tutması, Arnavut milliyetçilerinin etkinliklerini açıktan yapmalarına engel olduğu için kısa bir süre sonra gizli gruplar kurarak yer altına indiler.⁵⁷ Arnavutluk'un bağımsızlığı için faaliyet gösteren fesat komitesinin bazı üyeleri Priştine'de tutuklanmıştır.⁵⁸ Debre'deki Başkan Komitesi Reisi Rıza Bey, darp edildikten sonra oradaki Başkan Komitesi fiilen İttihad ve Terakki Cemiyetine devredilmiştir.⁵⁹ “Anavatanın Kurtuluşu Gizli Teşkilatı”, Arnavutluk, Kosova ve Makedonya'da bazı siyasi toplantılar tertip etmiş ve 16 Kasım 1912 tarihinde bağımsızlık için silaha sarılacaklarını ilan etmişlerdir.⁶⁰ Ahmet Bedevi Kuran'a göre; İttihad ve Terakki yönetimi nazarında Osmanlı topraklarında yaşayan Bulgarlar, Sırp, Rumlar ve Ermeniler birer memleket düşmanıdır. Arnavutlar, Araplar ve Kürtler de birer vatan hainidir. Muhalefet eden Türkler ise parayla satılmış birer metadır.⁶¹

1) Birinci beyannâmenin tercümesi:

“Romanya'da mütemekkin Arnavutlara irsal olunan beyannâmenin tercümesi.”⁶²

Arnavutluk'ta herkes idare-i sabıkanın (II.Abdülhamid Yönetimi) zevaliyle (sona ermesiyle) Genç Türkler (İttihad ve Terakki yönetimi) tarafından ahali-i İslamiye ve Hristiyaniye hürriyet ve uhuvvet (kardeşlik) temin olunacağı zannında bulunmuştu. Fakat maa't-teessüf Genç Türklerin teşkil ettiği hükümetin idare-i sabıkadan daha fena olduklarını görüyoruz. Çünkü idare-i sabıka erkânı hiç olmazsa Cenâb-ı Hakk'a ve Kur'an-ı Kerim'e itikad ederlerdi. (iman ederdi.)

Hâlbuki Genç Türkler (İttihadçı yönetim) hiçbir şey'e inanmıyorlar ve itikadı olan ahali-i İslamiye ve Hristiyaniye'ye duçar-ı mücazat (baskı ve zulüm) ediyorlar. Arnavutlar, hiçbir şeye inanmayan ve İstanbul'da hüküm ve nüfuzu haiz olup bizi mahv etmek isteyen bu adamlardan hiçbir şey ümid etmeyelim. Biz İslam Hristiyan bütün Arnavutlar düşman-ı müştereke (ortak düşmana) karşı mücadele ve ondan tahlis-i nefis (kurtulmak) için ittihad ile bir kuvvet teşkil etmeliyiz.

⁵⁷ Kansu, a.g.e., s. 253.

⁵⁸ BOA. Y.PRK.TKM. D:14 G:11. 21.R.1306.

⁵⁹ Abdülhamit Kırmızı, (Haz.), *Avlonyalı Süreyya Bey, Osmanlı Sonrası Arnavutluk 1912-1920*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2009, s. 352.

⁶⁰ Peter Bartl, *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları 1878-1912*, çev:Ali Taner, Bedir Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 3.

⁶¹ Ahmet Bedevi Kuran, *İttihat ve Terakki, İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, Tan Matbaası, İstanbul, 1948, s. 261-262.

⁶² BOA. HR.SYS. D:119 G:14. 22.10.1909.

Biz gerek İslam ve gerek Hristiyanlar Cenâb-ı Hakk'a iman ederiz. Yalnız bir farkımız var. Bazılarımız Hazreti Muhammed Aleyhisselam'ın ve bazılarımız Hazreti İsa Aleyhisselam'ın nübüvvetlerine kailiz.(peygamberliklerine iman ederiz) Bizim gibi namuskâr ve Avrupa'nın en kadim (eski) bir milleti duçar-ı ızdırab olması ve itikadat-ı diniyeden ari (uzak) bir takım kimselerin taht-ı idaresinde bulunmayı kabul edemeyiz.

İslam Hristiyan cümlemiz Cenâb-ı Hakk'ın kulu ve kendi kendimizin kurtarıcısıyız şimdilik ittihad muhtacız. Taki mukadderatımızı tahlis (geleceğimizi kurtarmak) ve Cenâb-ı Hak namına yaşasın hür Arnavutluk kahrolsun İstanbul putperestleri (İttihad ve Terakki yönetimi) demeye ref'i avaz edebilelim.

Arnavud İttihad Komitesi"

2) İkinci beyannâmenin tercümesi⁶³

"İdare-yi sabıkanın (II.Abdülhamit devri) zeval ve fena-pezir olmasından (sona ermesinden) sonra Jön Türkler ma'rifetiyle İslam ve Hristiyan arasında uhuvvet ve hürriyet-i tammeyi bahş ve temin edecek bir hükümet-i meşrutinin (Meşrutiyet yönetiminin) teşekkül edeceğine bütün Arnavud halkı emin idi. Fakat ma'at-teessüf görüyoruz ki idare-yi meşruta-yı hazıra devr-i meş'um-u sabıktan (II.Abdülhamit devri) daha fenadır. Çünkü devr-i sabık ... adamları Allah'a ve Kur'an'a inanıyorlardı. Jön Türkler (İttihadçı yönetim) ise hiçbir şeye inanmadıkları gibi İslam ve Hristiyan'dan mütedeyyin olanlara da işkenceden geri durmuyorlar.

Arnavutlar biz İstanbul'da icra-yı hüküm eden o hilekârlardan hiçbir iyilik ummuyoruz. Onlar bizi "Bütün Arnavudları" mahv etmek istiyorlar. Bina'en-aleyh biz Arnavutlar İslam olalım Hristiyan bulunalım hepimiz o hilekâr dostlarına karşı ahd ve yemin etmek ve bu surette vatani hepimiz onlardan kurtarmalıyız. Biz İslam ve Hristiyan hepimiz Allah'a inanıyoruz. Aramızda şu fark var ki birimiz Kur'an yerine İncil ile icra-yı ibadet ve ayin etmekteyiz. Bizim gibi Avrupa'nın kadim (eski) ve muhterem bir kavmi artık hilekâr ve bi-meziyet (meziyetsiz) adamlara esir olamaz. İslam ve Hristiyan bi'l-cümle Arnavudlar Cenâb-ı Hakk'ın evladı ve yekdiğerimizin (birbirimizin) kardeşiyiz. Din ve vatanımızı onların elinden kemal-i besaletle (yiğitlikle) kurtarmak için hepimiz ağuş ve ağuş (kucak dolusu) ittihad ve muhadenet (dostluk) olalım. Bunun için bi Avnillah (Allah'ın yardımıyla) bağuralım

⁶³ BOA. DH.MUİ. D:7-3 G:4. 27.Ş.1327.

Yaşasın müstakil Arnavutluk

Batsın İstanbul'un ebleh (ahmak) ve hilekârları.”

Yukarıda verilen beyannâmeler Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerden seçilmiştir. Osmanlı Arşivi'nde yer alan 150 milyondan fazla belge, defter ve evrakın hemen hemen yarısı Balkan ülkeleri ile alakalıdır. Balkan vilayetlerinin yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde kalmış olduğu göz önüne alınırsa; bu evrak ve belgeler sayesinde Balkan toplumlarının siyasî, askerî, iktisadî, sosyal, kültürel, idarî tarihleri ile ilgili önemli bilgiler öğrenilebilir.⁶⁴

Bükreş'teki Arnavut Başkım Komitesi; Osmanlı resmi istihbarat raporlarında “Arnavud çete-yi fesadiyesi” olarak isimlendirilmiştir.⁶⁵ Arnavut halkını bağımsızlık fikrine teşvik için Bükreş'te faaliyet gösteren Arnavut komitesinin; “*Bütün Arnavutlar ittihâd (birlik) olalım.*” Şeklinde ifadeler içeren beyannâmenin nüshalarının toplanması yerel yönetimden istenmiştir.⁶⁶ Bükreş'te faaliyet gösteren Başkım (Başkimi) Arnavut Komitesi'nin nizamnamesi ele geçirilmiştir.⁶⁷ Bükreş'teki Arnavut Komitesi'nin yayınladığı beyannâmenin Arnavutlar arasında dolaşmasının engellenmesi yerel idarecilerden istenmiştir.⁶⁸ Bükreş'teki Arnavut fesat komitelerinde çalışanların daha çok Hristiyan Arnavutlara mensup olduğu öğrenilmiştir.⁶⁹ Arnavut ihtilal komitesince neşredildiği iddia edilen bazı zararlı fikirleri ihtiva eden gazetelere ve kitaplara el konulmuştur.⁷⁰ Bükreş'teki Arnavut fesat komitesi tarafından yayınlanan bir beyannâmenin halka dağıtılmasının engellenmesi istenmiştir.⁷¹

I.Dünya Harbine kadar bir türlü siyasi ve askeri birliğini kuramayan ve Osmanlı Devleti'nin koruyuculuğundan da mahrum kalan Arnavutluk Devleti; kaçınılmaz olarak hem büyük devletlerin (Avusturya gibi) hem de komşu Balkan devletlerinin emelleri ve işgalleri ile karşı karşıya kalmıştır. Savaş başladığında Prens Wied, Arnavutluğun tarafsızlığını ilan etse de Arnavutluk bölgesi büyük ölçüde yıkıma maruz kalmıştır.⁷²

⁶⁴ İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Önemi*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1996, s. 13.

⁶⁵ BOA. ZB. D:449 G:38. 21.Ağ.1323.

⁶⁶ BOA. DH.MKT. D:1550 G:1. 26.M.1306.

⁶⁷ BOA. HR.SYS. D:155 G:36.

⁶⁸ BOA. BEO. D:1361 G:102068. 20.R.1317.

⁶⁹ BOA. Y.PRK.EŞA. D:35 G:97. 06.Ra.1318.

⁷⁰ BOA. ZB. D:308 G:55. 12.Ar.1323.

⁷¹ BOA. DH.MKT. D:1549 G:45. 25.M.1306.

⁷² Halil Özcan, *Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri 1920-1938*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2011, s. 723.

5. Sonuç

19.asırdan itibaren Arnavutlar birçok alanda örgütlenme çabasına girmişlerdir. Önceleri Osmanlı Devleti dışında örgütlenen Arnavut aydınları ve milliyetçileri daha sonra özellikle II.Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı topraklarında da teşkilatlanmışlardır. Arnavut aydınları; Arnavut dili, edebiyatı, tarihi, kültürü, gibi konuları araştırmak ve incelemek amacıyla bir takım cemiyetler, kulüpler, komiteler ve kuruluşlar kurmuşlar, kongreler ve konferanslar düzenlemişler ve yayın faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Gazete, dergi, kitap, beyannâme gibi. Ancak daha sonraki yıllarda bazı komiteler; yurtdışında düzenledikleri kongre ve konferanslarda Arnavut ulusal varlığını tanıtmaya çalışmışlardır. Sonuç olarak cemiyet, komite, kulüp gibi kuruluşların bazıları sadece kültür ve eğitim alanlarında faaliyetlerde bulunurken bazıları da siyasi ve askeri faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Beyannâmedeki ifadelere baktığımızda; Arnavutlar, bir an evvel Osmanlı yönetimine karşı harekete geçmeye ve hatta isyan etmeye davet edilmiştir. Bu tür beyannâmeler bazı Arnavut cemiyet ve komiteleri tarafından hazırlanıp Arnavut ahalinin yaşadığı bölgelerde dağıtılmıştır.

İncelediğimiz bu beyannâmelerde Arnavutların İttihad ve Terakki yönetiminden şikâyetçi olduğu ve onlardan bekledikleri tavrı bulamayınca hayal kırıklığına uğradıkları anlaşılmaktadır. Hatta II.Abdülhamit yönetiminden daha kötü bir idarenin iktidarda olduğunu ifade ederler. Jön Türk (İttihadçı) olarak vasıflandırdıkları yeni yönetimden bazı istekleri olmuştur. Mesela Arnavutça eğitim, yeni okullar açma, bayındırlık hizmetleri, Arnavut asiler için genel af, Arnavut gençlerin sadece Arnavutluk'ta askerlik hizmeti yapması, karışıklıklar sırasında malları ve evleri zarar görenlere maddi yardım yapılması gibi. Ayrıca II.Abdülhamit sonrası dönemde daha fazla hürriyet ve adalet bekleyen Arnavutlar, baskı ve zulüm görmeye başladıklarını iddia ederler. Beyannâmelerde Arnavutların Avrupa'nın eski bir halkı olduğu ve artık boyunduruk altında yaşayamayacağı vurgulanmıştır. Mevcut Osmanlı yönetiminden ayrılmak ve sorunlarını çözebilmek için Müslüman ve Hristiyan bütün Arnavutların tek bir çatı altında ittihad etmesi (birleşmesi) istenmektedir.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Belgeleri:

- ATASE. BHK. K:227 A:1-A(69) D:226 F:5-11.
BOA. A.MTZ. 65/15, 05.10.1317.
BOA. BEO. D:1361 G:102068. 20.R.1317.
BOA. DH.MKT. D:1549 G:45. 25.M.1306.
BOA. DH.MKT. D:1550 G:1. 26.M.1306.
BOA. DH.MKT. D:2637 G:91. 26.N.1326.
BOA. DH.MUI. D:7-3 G:4. 27.Ş.1327.
BOA. DH.MUI. D:14 G:34. 10.N.1327.
BOA. DH.SYS. D:88 G:2-3. 10 Teşrin-i sani 1327.
BOA. HR.SYS. D:119 G:14. 22.10.1909.
BOA. HR.SYS. D:129 G:44. 17.11.1911.
BOA. HR.SYS. D:150 G:66. 29 Nisan 1328. (12 Mayıs 1912).
BOA. HR.SYS. D:155 G:36.
BOA. YA.HUS. 217/45, 15 M. 1306.
BOA. YA.HUS. D:216 G:61. 17.Z.1305.
BOA. Y.PRK.ASK. D:261 G:32.
BOA. Y.PRK.EŞA. D:35 G:97. 06.Ra.1318.
BOA. Y.PRK.EŞA. D:36 G:97. 17.B.1318.
BOA. Y.PRK.ML. D:12 G:15. 1308.S.26. (11 Ekim 1890).
BOA. Y.PRK.TKM. D:14 G:11. 21.R.1306.
BOA. Y.PRK.UM. D:32 G:66.
BOA. ZB. D:24 G:95. 10.Ağ.1324.
BOA. ZB. D:308 G:55. 12.Ar.1323.
BOA. ZB. D:449 G:38. 21.Ağ.1323.
İSAM. Arşivi, HHPE., D:7 G:349. (13 Eylül 1907).
İSAM. Arşivi, HHPE., D:7 G:403. (16 Ekim 1907).

2.Araştırma-Tetkik Eserler:

- “Rumeli’de Haydutluk, Bazı Tedâbir Bazı Hakâyık”, *Sabah*, 31 Mayıs 1911, No:7792, s.1.
AKŞİN, S. (2006). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara: İmge Kitapevi.
ALKAN, N. (2014). *Ve Selanik Düştü 1912-1913 Balkan Savaşı ve Hezimet*, İstanbul: Timaş Yayınları.
AYDIN, M. (2015). “Bükreş’te Komitacılık Faaliyetleri (1860-1916)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:XV Sayı:30 Bahar, ss.5-52.
BAKIRCILAR, N. A. (2011). “Makedonya Sorunu Hakkında Bir Risale: Makedonya Mes’alesi ve Balkan Harb-i Ahiri”, *History Studies*, Cilt:3/1, Mart, ss.15-43.

- BARTL, P. (1998). *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları 1878-1912*, çev:Ali Taner, İstanbul: Bedir Yayıncılık.
- BİNARK, İ. (1996). *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Önemi*, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- BOZBORA, N. (2008). “Arnavut Milliyetçiliğinin Doğuşu, Gelişimi ve Günümüze Etkileri”, *Avrasya Dosyası*, Balkanlar Özel, Cilt:14, Sayı:1, ss.111-158.
- BOZBORA, N. (1997). *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, İstanbul: Boyut Kitapları.
- BRISKU, A. (2013). *Bittersweet Europe: Albanian and Georgian Discourses on Europe 1878-2008*, USA: Berghahn Books.
- CASTELLAN, G. (1993). *Balkanların Tarihi 14-20.Yüzyıl*, çev:Ayşegül Yaraman, İstanbul: Milliyet Gazetesi Yayını.
- CLAYER, N. (2013). *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri*, çev:Ali Berktay, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ÇAKMAK, F. (2010). *Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik?*, Haz:Ahmet Tetik, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÇELİK, B. (2006). “Avusturya'nın Arnavutlar Üzerinde Nüfuz Sağlama Çabası: Viyana'da Bir Arnavut Komitesi 'DİA' ”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı:3, ss.55-89.
- ÇELİK, B. (2004). *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, İstanbul: Büke Yayınları.
- DAVIES, N. (2006). *Avrupa Tarihi*, Çeviri Editörü: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitapevi.
- DAVISON, R. H. (2004). *Osmanlı-Türk Tarihi 1774-1923*, çev:Mehmet Moralı, İstanbul: Alkım Yayını.
- DOĞAN, Ş. (2005). “Rus Diplomatik Yazışmalarında II.Meşrutiyet'in İlanı Arifesinde Rumeli ve Hürriyetin İlanı”, *Yeni Türkiye*, Sayı:68, ss.3144-3166.
- DURHAM, M. E. (1914). *The Struggle for Scutari*, London: Edward Arnold.
- ERTEM, Ş. (1992). *I.Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Yüzbin Türk Askeri*, İstanbul: Kastaş yayını.
- GLENNY, M. (2001). *Balkanlar 1804-1999*, çev:Mehmet Harmancı, İstanbul: Sabah Kitapları.
- HACISALİHOĞLU, M. (2008). “Jön Türklerin Balkan Politikası (1908-1913)”, *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt:13, Sayı:24, ss.99-127.
- HANİOĞLU, M. Ş. (1985). *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler*, İstanbul: İletişim Yayını.
- İRTEM, S. K. (2004). *Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918)*, Haz:O.Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları.
- KABACALI, A. (2000). (Haz.) *Talat Paşa'nın Anıları*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- KADRİ, H. K. (1992). *Balkanlardan Hicaz'a İmparatorluğun Tasfiyesi*, İstanbul: Pınar yayınları.
- KANSU, A. (2006). *1908 Devrimi*, çev:Ayda Erbal, 4.baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KARPAT, K. H. (2004). *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, çev:Recep Boztemur, Ankara: İmge Kitapevi.

- KIRMIZI, A. (2009). (Haz.), *Avlonyalı Süreyya Bey, Osmanlı Sonrası Arnavutluk 1912-1920*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- KIRMIZI, A. (2014). *Avlonyalı Ferid Paşa: Bir Ömür Devlet*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- KOCATÜRK, Ö. (2011). *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası 1911-1914*, Birinci Cilt, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- KÖNİ, H. (1989). “Birinci Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat ve Günümüze Etkileri”, *Dördüncü Askerî Tarih Semineri*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı yayını, ss.278-303.
- KURAN, A. B. (1948). *İttihat ve Terakki, İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: Tan Matbaası.
- KUZUCU, K. (2012). “Layihalar Işığında Bağımsızlık Sürecinde Arnavutluk’un Sosyal ve Siyasal Durumu (1860-1908)”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt:XII Sayı:2, Kış, ss.309-332.
- MCCARTHY, J. (2008). *Osmanlı’ya Veda İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*, çev.Mehmet Tuncel, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- ÖZCAN, H. (2011). *Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri 1920-1938*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- SKENDI, S. (1967). *The Albanian National Awakening 1878-1912*, New Jersey: Princeton University Press.
- SLOANE, M. W. (2008). *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, Çev:Sibel Özbudun, İstanbul: Nesnel yayını.
- SOMEL, S. A. (2010). “Ismail Kemal (Vlora) (1844-1919)”, *The A to Z of the Ottoman Empire*, USA: Rowman & Littlefield Publishing Group, Inc.
- SÖNMEZ, B. İ. (2007). *İttihat ve Terakki Dönemi Arnavut Muhalefeti ve Arnavut Ulusal Hareketi*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları.
- ŞIVGIN, H. (2012). İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt:6, Sayı:11, ss.1-15.
- TUNAYA, T. Z. (1998). *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt:I, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ZEYREK, S. (2012). “II.Meşrutiyet’te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:33, s.299-336.

EK-1

Romanya'daki Arnavutlara gönderilen beyannâme.

MANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI

HR.SYS/119/14

4.

رومانیاده تحکمه ارنا ودرله ایصال اولنا نه بیاننامه تک ترجمه

ارنا ودرله لقه لهرکی اراره سابقه تک زوالید کنج ترطر طرفنده هالار اسلام وخرستیانیم
هریت واهوت تأمیه ولزه هیتی طنق بولمندی
نقط مع التأسف کنج ترطرک تشکیل ایندیکی هکومتک اراره سابقه نه رهافا اولدی
کور یورنر هونک اراره سابقه ایطانی هیتی اولمسه «جناب هقه» وقرانه کریمه اعتراف
ایدر لر دی مالبوکه کنج ترطر هیتی بر شیه اینا عما یورلر واعتراف دی اولنا نه اهاله
اسلام وخرستیانیم دی روهار مجازات اید یورلر
ارنا ودرلر ! هیتی بر شیه اینا عینانه واستا بولده حکم ونفوزی هاتر اولوب
بزی محواتک ایستانه بو اولمدر دی هیتی بر شی امید ایتملم
بزا اسلام، خریستیانیم بونه ارنا ودرلر رسمه مشترک قاسمومجارلم واندنه
تحلیس نفس ایچمه اتخار ایلم بر قوت تشکیل ایتملی بزی
بزرک اسلام وکرک خریستیانیم «جناب هقه» ایمانه ایدرز بالکد بر فرمور وار
بعضیه من «عرفت محمد عبده السلام» و بعضیه من «عرفت عیسی علیه السلام»
بیوتلریم قائلر
بزم کی ناموسکار واور ومانک الک قدیم برلی روهار اضطراب اولمقی
واعترافات رینه رهاری بر طاقم کیم لرک تحت اراره سنده بولمقی قول ایدریمز
اسلام، خریستیانیم ! همد من «جناب هقلک» قولی ویکدی بزرک قرند ای بزی
سکسلک اتخاره مجازت تا که معتقدات منی ومملکت منی تحلیس «جناب هقه»
نافه بیاسونه حران اولده ! قهر اولسونه استابول بئیرستاری ! دیه
رفع آواز ایدر بیللم
ارنا ودر اتخار قوه منی